

Hudební nauka III.

Takt a rytmus

Takt - krátký úsek hudební skladby ohraničený z jedné (na počátku skladby) nebo z obou stran kolmými čarami, které se nazývají taktové čáry. Takt je členěn na **doby** - stejně dlouhé časové úseky. První doba v taktu (nota za taktovou čarou) má vždy větší přízvuk - hraje se silněji než ostatní. Základní takty - dvoudobý a třídobý - jejich doby mohou mít různou hodnotu (půlové noty, čtvrté... - takt třípůlový, dvoučtvrtý...). Přízvuk zůstává na první době, v každém taktu se mohou objevit noty různých hodnot, svou délkou však nesmějí přesáhnout určenou délku taktu. Jsou-li ve skladbě použity drobnější délkové hodnoty a hraje-li se přitom skladba v pomalém tempu, bývají liché doby opatřovány při hře vedlejšími přízvuky, sudé doby zůstávají nepřízvučné. Dobám přízvučným se rovněž říká **těžké doby**, nepřízvučným **lehké doby**. Takty jsou zapisovány zlomkem, kde čitatel obsahuje číselné vyjádření počtu dob v taktu a jmenovatel označení délkových hodnot, které tvoří jednu dobu (např. $3/8$ - tři takt tříosminový = v taktu nalezneme tři doby v hodnotě osminových not). Označení taktu bývá uvedeno na počátku skladby hned za předznamenáním, platí tak dlouho, dokud nedojde ke změně (nevypisuje se na začátku každého řádku), vychází-li změna taktu na začátek nové notové osnovy, bývá nový údaj uveden ještě jednou na konci předchozího řádku za poslední taktovou čarou.

Taktové čáry - kolmé čáry v notové osnově vymezující prostor jednoho taktu. Je-li skladba notována ve více řádcích, protahuje se taktová čára přes více notových osnov. Setkáme se s tím v klavírních a varhanních notách a v partiturách.

Jednoduché takty - takty dvoudobé a třídobé, výjimečně též jednodobé, **takt Alla breve** - - dvoupůlový takt, je označován přeškrtnutým C, od čtyřčtvrtečního taktu se liší tím, že nemá vedlejší přízvuk na třetí čtvrtce, je používán v rychlejších skladbách, nejčastěji však v pochodech.

Složené takty - vícedobé takty, které odpovídají více jednoduchým taktům:

- **takty čtyřdobé** - nejčastěji čtyřčtvrteční, čtyřpůlový a čtyřosminový - mají vedlejší přízvuk na třetí době, takt čtyřčtvrtý bývá také nazýván celý a označován C

- **takty pětídobé** - složen z dvoudobého a třídobého taktu libovolného pořadí, má tedy vedlejší přízvuk na třetí nebo čtvrté době

- **takty šestídobé** - mají vedlejší přízvuk na čtvrté době, nejčastější je takt šestiosminový a šestičtvrtý, pozor - v taktu šestiosminovém dochází k logickému dělení na dvě skupiny po třech osminových notách, naproti tomu v taktu tříčtvrtém může za sebou následovat také šest osmin, jsou však chápány jako tři skupiny po dvou notách - liší se tedy v rozložení vedlejších přízvučných dob

- **takty sedmidobé** - složeny z taktu čtyřdobého (nebo ze dvou dvoudobých) a třídobého. Vedlejší přízvuk je nejčastěji jeden a leží na čtvrté nebo páté době.

- **takty devítídobé** - složeny ze tří třídobých taktů

- **takty dvanáctídobé** - složeny ze čtyř třídobých taktů

Nepravidelné takty - takty, které není možno rozdělit na dvě poloviny nebo třetiny o stejném počtu celých dob, jde o takty pětídobé a sedmidobé.

Pravidelné střídání dvou různých taktů bývá uvedeno na začátku skladby tak, že se údaj o obou druzích taktu objeví za sebou, během skladby se už nevypisuje.

Rytmus - střídání tónů různých délek. Skladba je členěna do různých rytmických útvarů, mezi zvláštní rytmické útvary patří i triola nebo duola, častý je i takzvaný tečkovaný rytmus (útvary s notami prodlouženými pomocí tečky za notou). Zvláštním rytmickým útvarem je i **synkopa** - vzniká přenesením přízvuku (vedlejšího nebo hlavního) na předchozí dobu nepřízvučnou. Objevují-li se synkopy v doprovodných hlasech, mluvíme o synkopickém doprovodu.

Metrum - střídání přízvučných a nepřízvučných dob. Jejich pravidelným střídáním vzniká stálé metrum, nepravidelným střídáním metrum proměnlivé. Obvykle odpovídá metrum taktům - dvoudobé, třídobé... závislost je však ve skutečnosti obrácená - takty obvykle věrně vystihují metrum skladby. (Výjimkou např. furiant - zapisován v tříčtvrtečním taktu, jde však o vystředání tří

dvoučtvrťových a dvou třičtvrťových taktů) Metrum je obsaženo v hudbě, cítíme je při poslechu jako pravidelný postup dob.

Metrorytmické vztahy - vztahy metra a rytmu - rytmus je vždy plně vypsán v notách, metrum pro něj tvoří jakési pravidelné pozadí, které v hudbě cítíme, ale v notaci se nemusí vždy zcela zřetelně projevit (např. v synkopované části skladby).

Předtaktí - neúplný takt na počátku skladby nebo její části, může být různě dlouhý, nejčastěji však jde o poslední dobu v taktu. Ve skladbě s předtaktím bývá poslední takt neúplný, je zkrácen o délku předtaktí a doplňuje je na celý takt.

Generální zdvih - předtaktí v orchestrálních skladbách hrané větším počtem nástrojů, často má stupnicový charakter.

Melodické ozdoby - tóny nebo skupinky tónů, které doplňují melodii a ozdobují ji. V notaci se značí drobnými notami nebo zvláštními značkami, v novější době se často vypisují v běžných notách. Rozeznáváme 8 druhů melodických ozdob:

Příráz - tón, který nastupuje před hlavním tónem a o něco jej zkrátí. Někdy je to tón sousední, někdy vzdálenější. Přízvuk zůstává na tónu hlavního. Příráz se značí malou přeškrtnutou osminovou notičkou, která je s hlavní notou obvykle spojena obloučkem. Ve vícehlasu, pokud není příráz u všech not na určité době, nastupuje příráz vždy zároveň s ostatními hlavními notami, jen hlavní tón po přírazu se opoždí.

Odraz - tón následující za hlavní notou a nastupující co nejtěsněji před tónem dalším, nejčastěji jde o vrchní nebo spodní sousední tón tónu hlavního (výjimečně i vzdálenější), který nemá přízvuk. Značí se také přeškrtnutou osminou a je s notou hlavní spojen obloučkem.

Skupinka - dvě nebo více not fungující na způsob přírazu nebo odrazu, značí se obvykle malými šestnáctinovými notami, ale hraje se obvykle rychleji. Přírazná skupinka nastupuje před notou hlavní, na které ovšem zůstává přízvuk, její nástup se ale hraje na dobu, kdy má začít, tedy současně s doprovodem, ne dříve. Odrazná skupinka se hraje mezi notou hlavní a následující a je rovněž bez přízvuku.

Obal - skupinka tónů, která „obaluje“ tón hlavní vrchním a spodním sousedním tónem. Tóny následují za sebou - vrchní sousední tón, hlavní tón, spodní sousední tón a opět hlavní tón, který je nejdelší a na kterém teprve leží přízvuk. Někdy leží obal mezi dvěma tóny na způsob odrazu, je pak stejně jako on nepřízvučný. Obal se značí znamením ~, které je podle potřeby doplněno posuvkami pro vrchní nebo spodní ozdobný tón. Znamení se píše u přírazného obalu nad příslušnou notu, u obalu odrazného mezi noty.

Trylek - rychlé střídání hlavního tónu se svrchním sousedním tónem (půltónem nebo celým tónem) po celou psanou dobu trvání hlavního tónu. Obvykle začíná přízvukným hlavním tónem, může však být obohacen přírazem nebo příraznou skupinkou. Závěr trylku tvoří opět hlavní tón, někdy také s odraznou skupinkou (se spodním sousedním tónem - tedy vlastně obal). Značí se zkratkou **tr** nad notou, u delších trylků je připojena ještě vlnovka. Trylek může být také dvojitý nebo trojitý, každý hlas se značí zvlášť. Rychlost střídání tónů v trylku závisí hlavně na slohu skladby. Trylek bývá často spojován s přírazem, někdy je ukončen odraznou skupinkou složenou ze spodního střídavého tónu a tónu hlavního, které se říká zátryl.

Nátryl - krátký trylek - hlavní tón je vystřídán vrchním vedlejším tónem. Značí se nad notou. Dříve existovaly i delší nátryly s několikerým opakováním vedlejšího a hlavního tónu, nevyplňovaly však celou dobu trvání hlavního tónu.

Mordent (náraz) - obdoba nátrylu, kde je hlavní tón vystřídán spodním sousedním tónem. Přízvuk je také na prvním hlavním tónu. Značí se přeškrtnutou značkou nátrylu.

Opora - jde o přízvukný vrchní nebo spodní průtažný tón hlavního tónu, jemuž ubírá zpravidla polovinu trvání. Vyznačuje se malou notičkou poloviční hodnoty noty hlavní, narozdíl od přírazu však nemá přeškrtnutou nožku.

Melodické ozdoby mají: 1. přízvuk na první (hlavní) notě - nátryl a mordent, někdy příraz (jako průtah k tónu akordu), 2. nemají přízvuk - odraz, odrazný obal, přírazná skupinka a obal, někdy též

přízvuk, 3. přízvuk na první (ne hlavní) notě - opora (jde o průtah, disonující tón na těžké době rozvedený do sousedního akordického (konsonujícího) tónu.

Zkratky v notopisu

Tyto zkratky usnadňují notopis v případě, že se některé části skladby opakují

Opakování téhož tónu - nožku noty přeškrtneme tolikrát, kolik praporců by měla mít opakovaná nota.

Tremolo - značí rychlé opakování téhož tónu (u smyčcových nástrojů) nebo rychlé střídání dvou různých tónů (např. tremolo v oktávovém intervalu v klavírních doprovodech), většinou je připojeno označení *trem.*, počet opakovaných tónů odpovídá vyznačeným hodnotám jen přibližně, hraje se co možno nejrychleji.

Opakování dvoutónové skupiny - zapisuje se jako u výše uvedených, v případě tremola takových dvou tónů se pak podobá trylku s širším výškovým rozsahem

Opakování skupiny tónů - je-li jen část taktu, je použita šikmá čárka, je-li opakováním poloviny nebo celého taktu, značí se šikmou čárkou se dvěma tečkami. Stejně označení na taktové čáře pak znamená opakování dvoutaktů.

Repetice - označení opakování větší části skladby (přeneseně též o úsek mezi dvěma dvojtečkami, který se opakuje). Jde o dvojitou taktovou čáru (jedna je silnější) s tečkami ve druhé a třetí mezeře v osnově. Dvojitá repetice - píše se, následuje-li více opakovaných částí za sebou, jde o dvojici silnějších taktových čar s dvojtečkami po obou stranách. Na začátku skladby se repetice obvykle neoznačuje.

Prima volta, seconda volta - jsou-li v opakované části různé závěry, jsou označeny svorkou nad osnovou a číslicí, která upozorňuje na to, co se hraje poprvé a co podruhé. Někdy nastává několikrát opakování a liší se pouze závěr. Pak se pod svorku před repetici vypíše tolik číslic, kolikrát se má část opakovat beze změny, za repetici se vypíše jen odlišný závěr s příslušným pořadovým číslem.

Da capo (D.C.) (= od začátku) - vrací na začátek skladby, používá se pro opakování první části v třídílné skladbě. Někdy bývá první díl zkrácen, pak je určený konec naznačen (Fine) a pokyn po druhé části zní **Da capo al Fine**. Následuje-li poté ještě Coda (závěr), která bývá vypisována pod skladbou na samostatných osnovách, zní celé označení **Da capo al Fine e poi la Coda**. Pokud se nemá část opakovat hned od začátku, používá se znaménko Segno (= znamení) v místě, odkud je část opakována. Označení tak zní **Dal segno al Fine** (D.S. al Fine). Při opakování první části se již nehrají tamní repetice, někdy to však skladatel ještě zvlášť připomene - **D.C. senza ripetizioni**.

Tempo I. /tempo primo/ - ve skladbě, kde je třetí část vypsána (= není zde D.C. kvůli obměnám v hudebním materiálu), značí tento údaj návrat tempa jako na začátku. Někdy se také k tomuto účelu používá označení **Come prima** (jako poprvé).

Intervaly III.

Enharmonické intervaly - intervaly, které stejně znějí, ale jinak se píší - enharmonická změna se týká jednoho nebo dvou tónů.

Enharmonická záměna - enharmonická změna, při níž se nemění kvalita intervalu (malá tercie zůstává malou tercií ap.)

Enharmonická proměna - vznikne enharmonickou změnou, při níž se mění kvalita intervalu (z velké tercie se stane zmenšená kvarta atp.), vzniká vždy, když jde o změnu pouze jednoho tónu intervalu, při změně dvou tónů může vzniknout také (např. c-e je proměněno na his-fes)

Přednesová označení

V hudbě má velký význam kontrast - nápadné střídání různých odstínů v dynamice, tempu, rytmu a v barvě tónů. Důležité jsou rovněž gradace - stupňování výrazu, především síly zvuku, popřípadě i tempa. Většina přednesových označení pochází z období hudebního klasicismu a romantismu, dříve byla užívána jen vzácně. Uvedená označení bývají používána jak samostatně, tak ve spojení

- jedno upřesňuje druhé.

Comodo - pohodlně, **tranquillo**, **quieto** - klidně, pokojně, **semplice** - prostě, jednoduše, **innocente** - nevinně, **amabile** - mile, roztomile, **nobile** - ušlechtilé, **grazioso** - půvabně, **dolce** - sladce, jemně, **teneramente** - něžně, **amoroso** - milostně, láskyplně, **con calore** - vřele, **con sentimento** - s citem, **appassionato** - náruživě, vášnivě, **inquieto** - neklidně, **affettuoso** - s citem, náruživě, **animato** - oživeně, **leggiere** - lehce, **giocosso** - hravě, **gaio** - vesele, radostně, **con umore** - humorně, **scherzando** - žertovně, **burlesco** - dovádě, rozpustile, **capriccioso** - rozmarně, vrtošivě, **con brio** - s jiskrou, jaře, **con fuoco** - s ohněm, ohnivě, **furioso** - zběsile, zuřivě, **feroce** - divoce, **agitato** - vzrušeně, pohnutě, **misterioso** - tajemně, **religioso** - zbožně, **serioso** - vážně, **malincolico** (**malinconico**) - zádušně, těžkomyslně, **con spirito** - oduševněle, **maestoso** - velebně, **triste** - smutně, **dolente**, **con dolore** - žalostivě, s žalem, **lugubre** - rozbořně, truchlivě, **lacrimoso** - pláčivě, slzavě, **mesto** - smutně, zarmouceně, **pesante** - závažně, těžce, **lamentoso** - naříkavě, **tempestoso** - bouřlivě, **patetico** - povzneseně, pateticky, **grandioso** - velkolepě, nádherně, **eroico** - hrdinsky, bohatýrsky, **festivo** - slavnostně, **brillante** - skvěle, **alla marcia** - pochodem, **energico** - rozhodně, **risoluto** - rázně, **giusto** - správně, přiměřeně, **sonoro**, **sonoramente** - zvučně, **cantabile** - zpěvně, **parlando** - mluveně, na způsob mluvy, **ritmico** - se správnými přízvuky.